

Aranybulla 800

A kötet szerzői

BÁRÁNY ATTILA
BÉLI GÁBOR
CIEGER ANDRÁS
CSUKOVITS ENIKŐ

HORVÁTH ATTILA
SZOVÁK KORNÉL
TAKÁCS IMRE
THOROCZKAY GÁBOR

TÓTH VALÉRIA
WEISZ BOGLÁRKA
ZSOLDOS ATTILA

© Szerzők, 2022

© Országgyűlés Hivatala, 2022

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

www.orszaghazkonyvkiado.hu

Felelős kiadó: Such György, az Országgyűlés Hivatalának főigazgatója

A kiadvány az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága szakmai programjainak keretében készült.

Igazgató: Bellavics István

Az Igazgatóság könyvprogramjának koordinátora: Pelyach István

Szöveggondozó, korrektor: Széll Szilvia

Névmutató: Széll Szilvia, Zsoldos Attila

Műszaki szerkesztő, tördelő: Fodor Gábor

Borítóterv: Szigligeti Mária

Képszerkesztő: Csengel-Plank Ibolya

A borítón Kontuly Béla *Az Aranybulla kihirdetése* című falképének részlete látható (Székesfehérvár, Városháza)

Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

magyar
nyomdaipari szövettség
NYOMDA- ÉS PAPIRIPARI SZÖVETSÉG

ISBN 978-615-5948-80-0

ISSN 2064-4876

TARTALOM

- 7 Zsoldos Attila: AZ ARANYBULLA ÉS TÖRTÉNETE
- 33 Szovák Kornél: AZ EGYHÁZI ARANYBULLA 1222-BŐL
- 57 Weisz Boglárka: AZ ARANYBULLA KORÁNAK
PÉNZÜGYPOLITIKÁJA
- 85 Takács Imre: MŰVÉSZET ÉS KIRÁLYI MECENATÚRA
II. ANDRÁS KORÁBAN
- 119 Béli Gábor: II. ANDRÁS KORABELI JOGFORRÁSOK,
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ARANYBULLÁRA
- 145 Bárány Attila: A MAGNA CARTA – AZ ARANYBULLA
EMLÉKÉVÉBŐL NÉZVE
- 177 Csukovits Enikő: AZ ARANYBULLÁT ÁTÍRÓ
1351. ÉVI TÖRVÉNY
- 201 Tóth Valéria: AZ ARANYBULLA 16. SZÁZADI (ELSŐ)
MAGYAR NYELVŰ FORDÍTÁSÁNAK
HELYESÍRÁS-TÖRTÉNETI TANULSÁGAI
- 225 Horváth Attila: AZ 1222. ÉVI ARANYBULLA MINT
TÖRTÉNETI ALKOTMÁNYUNK SARKALATOS TÖRVÉNYE
A „HOSSZÚ” 19. SZÁZAD KÖZJOGI IRODALMÁBAN
- 253 Thoroczkay Gábor: AZ ARANYBULLA 19–20. SZÁZADI
HISTORIOGRÁFIÁJA

- 277 Cieger András: FEJEZETEK AZ ARANYBULLA MODERN
KORI EMLÉKEZETTÖRTÉNETÉBŐL
- 303 A KÖTET SZERZŐI
- 308 NÉVMUTATÓ

Zsoldos Attila

AZ ARANYBULLA ÉS TÖRTÉNETE

Az Aranybullát oklevél formájában bocsátotta ki II. András király 1222-ben, ismereteink szerint elsőként élve ezzel a megoldással a magyar királyok közül: az otthonosan ismerős közhely azért alkalmas kiindulópont, mert – ellentétben társai többségével – nem csupán részben, hanem teljes mértékben igaz, maga a megállapítás pedig éppen alkalmas vezetőnk lesz a törvény történetét nyomon követő utunk során.

Az oklevelek többségének tartalmát a kibocsátó pecsétje hitelesítette,¹ esetünkben ez II. András aranylemezekből összeforrasztott fémpecsétje, bullája, mely a dokumentum névadója lett. Az Aranybulla pecsétjeinek a hét eredeti okmánnyal együtt nyoma veszett, ismeretes azonban II. András aranypecsétjének egy 1233-ból és egy 1221-ből származó példánya, melyek azonosak egymással,² így indokoltan feltételezhető, hogy az 1222. évi Aranybullán is ilyen függött.

Az okleveleket szokás volt keltezéssel ellátni; így történt ez az Aranybulla esetében is. Ez kevésbé látványos, mint a pecsét, valójában azonban az Aranybulla történetével kapcsolatos legfontosabb kérdések mindegyikére – mikor?, miért?, mi módon? – megadja a választ.

A szöveg az évet egyfelől az *annus Dominival* – „az Ige megtestesülésének ezerkétszázhuszonkettedik évében”³ –, másfelől a kibocsátó, azaz

A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének kutatóprofesszora (zsoldos.attila@abtk.hu).

¹ A magyarországi gyakorlatra összefoglalóan lásd Kumorovitz L. Bernát: *A magyar pecséthasználat története a középkorban*. (Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico Digesta). Második, bővített és javított kiadás. Budapest, 1993.

² Takács Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. (Corpus sigillorum Hungariae mediaevalis 1.) Budapest, 2012, 112–114.

³ 1222. (datatio): anno verbi incarnati millesimo ducentesimo vicesimo secundo – Az Aranybulla. (A hétszázötvenedik évfordulóján). Közzéteszi Érszegi Géza. In: Farkas Gábor (szerk.): *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6*. Székesfehérvár, 1972 (a továbbiakban: Aranybulla), 19. – Itt és a továbbiakban, hacsak nem utalunk az ellenkezőjére, Szilágyi Loránd fordításában idézzük

II. András uralkodói éveivel adja meg – „uralkodásunk tizenhetedik évében”⁴ –, a hónap és a nap megjelölését azonban, a király okleveleinek túlnyomó többségéhez hasonlóan,⁵ mellőzi. Ott találjuk viszont a keltezéshez hozzáillesztett méltóságsort, mely az okmány kiállításának idején hivatalban lévő egyházi és világi méltóságviselőket sorolja fel. Az Aranybulla esetében azonban csak a főpapokra terjed ki a méltóságsor, ami merőben szokatlan jelenség. A világiak hiányának a későbbiekben lesz célszerű némi figyelmet szentelni, egyelőre foglalkozzunk azzal, ami a méltóságsorban olvasható. Pontosabban azzal, ami nem olvasható, mert a lista még a főpapok esetében sem teljes: hiányzik a nyitrai és az erdélyi püspök. Az előbbi hiánya nem feltűnő, mert ritkán szerepel a méltóságsorokban, a rendszerint feltüntetett erdélyi püspököt pedig azért nem említi a szöveg, mert 1221-ben meghalt Vilmos püspök,⁶ az utódjául megválasztott normandiai születésű Rajnald váradi prépostot 1222. június 3-án erősítette meg méltóságában III. Honorius pápa,⁸ amiből – az információáramlás középkori sebességét figyelembe véve – az következik, hogy az Aranybulla főpaplistája 1222 áprilisa közepének megfelelő állapotokat tükröz, azaz a törvényt akkor adták ki. Az Aranybulla kiadásának napjaként gyakran emlegetett április 24-i időpont az előző századforduló kiváló történésze, Karácsonyi János egy, az Aranybulla kiadási idejére vonatkozó óvatlan megjegyzésében gyökeredzik, mely így hangzik: „külbelül Szent-György napja táján.”⁹

Nem kevésbé érdekes az uralkodói év kérdése, hogy miért, azt szintén Karácsonyitól tudjuk.¹⁰ II. András 1218-ban új gyakorlatot vezetett be uralkodói évei számlálásának módját illetően: ettől az évtől kezdve 1204 egyik napja lett uralkodói évei kiindulási pontja, hogy pontosan melyik,

az Aranybulla magyar szövegét, lásd *Árpádkori törvények*. Latinból fordította Szilágyi Loránd. Budapest, 1961, 63–70., az itt idézett rész: uo. 70.

⁴ 1222. (datatio): regni nostri anno decimo septimo – Aranybulla 19., *Árpádkori törvények* 70.

⁵ Vö. Szentpétery Imre: *Magyar oklevéltan*. (A magyar történettudomány kézikönyve II/3.) Budapest, 1930, 104.

⁶ Az erdélyi püspöki széket már 1221-ben üresedésben lévőnek mondják, lásd 1221. s. d.: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. I–II. Ed. Richard Marsina. Bratislavae, 1971–1987 (a továbbiakban: CDES) I. 196., vö. Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) Budapest, 2011, 89.

⁷ Vö. Temesváry János: *Erdély középkori püspökei*. Cluj-Kolozsvár, 1922, 23.

⁸ 1222. június 3.: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner*. I–II. Romae. 1859–1860 (a továbbiakban: VMHH), I. 34.

⁹ Karácsonyi János: *Az aranybulla keletkezése és első sorsa*. (Értekezések a történeti tudományok köréből XVIII/7.) Budapest, 1899, 27.

¹⁰ Uo., 6, 13–17.

Szovák Kornél

AZ EGYHÁZI ARANYBULLA 1222-BŐL

A középkorban a bulla szó tulajdonképpen értelmében fémpecsétet jelentett, amelyet vagy képlékeny tömör fémből állítottak elő, vagy doboz-szerű szelenceként préselt fémlemezek összeillesztésével hoztak létre. A pápák, a velencei dózsék és a bizánci császárok inkább az előbbi, míg az Alpokon túli uralkodók kancelláriái többnyire az utóbbi módszerrel éltek okleveles gyakorlatukban. Mivel ilyen fémpecséttel a pápák egyház-kormányzati dokumentumokat, az Alpoktól északra fekvő területeken pedig többnyire kiemelkedő jelentőségű szabadságleveleket erősítettek meg, a bulla átvitt értelemben egy irattípus megnevezésévé vált, melynek közös jellemzője a rajta függő fémpecsét volt.¹ Aranypecsét nemritkán került diplomáciai misszilisekre is a küldő és a címzett rangjának jelzése céljából, ám alapvetően aranybullák alatt átvitt értelemben rendszerint rendi jellegtől sem mentes kiváltságleveleket értünk, noha nem minden ilyen tartalmú kiváltságlevelet láttak el valóban fémpecséttel, miközben gyakran magánjogi jelentőségű dokumentumokra is rákerülhettek nemesfémből készült bullák.² A 13. századi Magyar Királyságban négy olyan kiváltságlevél is született, amely a fentiek alapján aranybulla nevet nyert a történeti hagyományban, noha közülük kettőt bizonyosan, egyet pedig valószínűleg soha nem pecsételtek meg aranypecséttel.³ Különös módon soha nem nevezték aranybullának a beregi egyezményt (1233) írásba

A szerző az ELKH BTK Moravcsik Gyula Intézet igazgatója, a PPKE BTK oktatója.

¹ Alfred Gawlik: Bulle. In: Gloria Avella-Widhalm – Liselotte Lutz – Roswitha Mattejiet – Ulrich Mattejiet (Hgg.): *Lexikon des Mittelalters*. Stuttgart, 2002. II. 932–936.; Alfred Gawlik: Goldbulle. In: *Lexikon des Mittelalters*, i. m. IV. 1539. A magyar fémpecsétekre lásd Bartoniek Emma: Az Árpádok ércpecségei. *Turul* 38. (1924) 13–26.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 39 250.; Szentpétery Imre – Borsa Iván (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I/1–II/4*. Budapest, 1923–1987 (a továbbiakban: RA), 362. sz.

³ RA 378., 379., 479., 1546. sz.

foglaló oklevelet, holott annak egyik eredeti példányára II. András aranypecsétjét függesztették, és tartalmától sem tagadható meg az ország közrendjét érintő jelentőség.⁴ A 13. századi aranybullák között a történeti hagyományban kiemelkedő jelentőséget az 1222-ben kibocsátott szerzvensi Aranybulla nyert,⁵ melynek árnyékában jóval kevesebb figyelmet kapott a történetírásban egy másik dokumentum, mely nem pusztán időben, de tartalmi jegyeit tekintve is rendkívül közel áll a nagy szabadságlevélhez. Ennek a királyi oklevélnek a kibocsátására minden valószínűség szerint még a szerzvensi Aranybulláét megelőzőleg került sor, 1222 májusa előtt, de már az esztendő folyamán.⁶ Benne az uralkodó olyan kiváltságokat ismert el a magyarországi klérus minden egyes tagja számára, melyek azokat régtől fogva megillették ugyan, újonnan szükséges biztosításukat részint a felbolydult politikai viszonyok, részint a IV. Lateráni Zsinatot követő nyugat-európai eszmeáramlatok és törekvések indokolták.⁷ Az oklevélbe foglalt szabadságok birtoklása az egyháziakat társadalomtörténeti értelemben rendi csoportként határozta meg, amely belsőleg tagolt hierarchiával és sajátos jogokkal rendelkezett. Az úgynevezett egyházi vagy klerikusi aranybulla jelentőségét a korabeli hazai egyházi társadalomnak a közszabad birtokosokéhoz viszonyított alacsonyabb létszáma a szerzvensi Aranybulláéhoz képest korlátozottabbá tette, a hazai egyház egyetemes intézményi kötődése ezzel szemben magas helyi értékre emelte. Ez utóbbinak köszönhette a dokumentum a fennmaradását is.

⁴ RA 500. sz.

⁵ Thomas von Bogyay: Goldene Bulle Kg. Andreas' II. v. Ungarn. In: *Lexikon des Mittelalters*, i. m., IV. 1539.

⁶ RA 378. sz. Legkorszerűbb kiadása: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. I–II. Ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislaviae, 1971–1987 (a továbbiakban: CDES), 198–199. A szerzvensi Aranybullát megelőző keltezésre lásd Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I–II. Budapest, 1899,² 501. Pauler érvét – hogy ti. az Aranybulla tilalma ellenére a tárnokmester és az asztalnokmester ispáni méltóságot is visel az egyházi kiváltságlevél méltóságsorában – Marczali Henrik azzal egészítette ki, hogy míg az 1222. évi egyházi kiváltságlevél csak a papságnak, addig a szerzvensi Aranybulla egyszersmind az egyházi birtok népeinek az adómentességét is biztosította, vö. Marczali Henrik: *Magyarország története az Árpádok korában 1038–1301*. (A magyar nemzet története II. Szerkesztette: Szilágyi Sándor.) Budapest, 1896, 411 (1. sz. jegyzet). Ez utóbbi cikkelyt egyébiránt Marczali a szerzvensi oklevélben későbbi interpoláció gyanújába fogta, lásd *uo.*, 405. (2. sz. jegyzet).

⁷ Gerics József: Az Aranybulla ellenállási záradékának értelmezéséhez. In: Bertényi Iván (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára*. Budapest, 1980, 99–108.

AZ EGYHÁZIAKNAK ADOTT KIVÁLTSÁGLEVÉL

1222 telén vagy kora tavaszán II. András királyi kiváltságlevelet bocsátott ki a magyarországi klérushoz tartozó minden rendű és rangú egyházi személy számára. Az intézkedés kezdeményezői a Magyar Királyság főpapjai lehettek, akik a királyi tanács tagjaiként és a király diplomatáiként kellő befolyással és külföldi tapasztalattal rendelkeztek. Ilyesfajta szerepükre enged következtetni többek között a nevezetes oklevél arengája, mely egy zsoltár- és egy evangéliumi mondat felidézésére vezet vissza a király szándékát, ezek szerint ugyanis az uralkodóknak bölcsességgel, bírói tisztükben tapasztalatokkal kell rendelkezniük, és szerencsés megadniuk a császárnak, ami a császáré, Istennek pedig, ami az Istené.⁸ Az oklevél méltóságsora és az archontológia tanúságtétele szerint ekkor a püspöki kart János esztergomi érsek vezette, aki András uralomra lépte óta ült főpapi székében. János az új intézkedések okán a korábbi eszterdőkben viszályba keveredett az uralkodóval, 1217 körül azonban a felek kiegyeztek egymással, ennek lehetett a következménye, hogy a király szentföldi távolléte idején az érsek felügyeletére bízták az országos kormányzatot.⁹ A kalocsai székben 1219 óta Csák nembeli Ugrin érsek ült, ő később, 1229-ben IX. Gergely pápától személyesen eszközölte ki a szerémi püspökség megalapítását. Dezső 1202 óta volt Csanád püspöke, a nála jóval fiatalabb Sándor 1219 óta Váradé, ők ketten ezekben az években súlyos, a Kúriában is hullámokat verő viszályba keveredtek egymással.¹⁰ Veszprémben 1209 óta a francia származású Róbert volt a püspök, aki később, 1226-ban János utódként az érseki székbe került, Pécsen 1219 óta egy másik francia, Bertalan, aki annak idején Jolánta királyné kíséretével érkezett Magyarországra. Eger püspöke 1217 óta Tamás, Győrére 1219 óta Kozma – utóbbi még 1222 kora nyarán elhunyt –, Zágrábé pedig 1215-től István volt. A hivatalba kerülés időpontja alapján a tekintélyt is jelentő rangsorrendet Dezső és János vezették, őket Róbert és István követte, a főpapok többsége azonban az 1217–1219 körüli válságos

⁸ Ps. 2,10: Et nunc, reges, intelligite, erudimini, qui iudicatis terram; Mt. 22,21: Reddite ergo, quae sunt Caesaris Caesari, et quae sunt Dei, Deo, vö. Mk. 12,17; Lk. 20,25. A helyeket a kiváltságlevél fordításához fűzött lapalji jegyzeteiben azonosította Érszegi Géza, lásd *Magyarország századai. Válogatás ezer év dokumentumaiból 1000–1956*. A kötet első részét Érszegi Géza, második részét Dóka Klára, harmadik részét Soós László válogatta. Az Előszót Mezey Barna írta, az egyes dokumentumok előtti bevezetők és jegyzetek szerzői: Dóka Klára, Érszegi Géza és Soós László. A kötetet szerkesztette és lektorálta: Tóth Béla. Budapest, 2003, 84–85. (557–558. sz. jegyzet).

⁹ Zsoldos Attila: *A 800 éves Aranybulla*. Budapest, 2022, 62–66.

¹⁰ Solymosi László: Magyar főpapok angliai zárandoklata 1220-ban. *Történelmi Szemle* 55. (2013) 527–540.

Takács Imre

MŰVÉSZET ÉS KIRÁLYI MECENATÚRA
II. ANDRÁS KORÁBAN

Ha a 13. századi uralkodók művészetkedveléséről és -támogatásáról beszélünk, általában közvetlenül udvari célokra emelt épületek, a hatalmi reprezentációt szolgáló alkotások, jelvények, pecsétek, ékszerek elkészítésére szoktunk gondolni. A művészeti produkció támogatásának formáit a középkori társadalmi struktúrák csúcsán azonban nem lehet egyértelműen a közvetlen megrendelések ritkán dokumentált eseteire, az instrukciók személyes átadásának alkalmaira korlátozni. Nem egyértelmű, hogy a művek mögött a megrendelők részéről mennyire voltak tudatos stíluspreferenciáik, hogyan függtek össze ezek az alkotások az udvari elit szellemi orientációjával, az érintettek társadalmi és családi kapcsolataival, életútjuk során látogatott helyszíneken megtapasztalt mintákkal, vágyaikkal, ízlésükkel. A fennmaradt alkotások arra azonban alkalmasak, hogy ha ebben az értelemben közvetlen összefüggéseket nem is lehet kiolvasni belőlük, a döntések mögött feltételezhető ízlésirányzat, a modellkövetés, a trendhez való igazodás jelei felsejlenek számunkra.

II. András király uralkodásának hosszú időszakát szemügyre véve, figyelmünket először is a királyi udvar helyszínének néhány évvel András trónra lépte előtt bekövetkezett helyváltoztatása, az új rezidencia kiépítésének szükségyszerűsége kell, hogy felkeltse. Óbuda 1200 körül és a 13. század első évtizedeiben kiépített királyi várának kiterjedését, térszervezésének módját, mintaképeit és kivitelezésének színvonalát a régészeti feltárások és a töredékek művészettörténeti elemzései tisztázták. Ezek alapján az 1200 körüli évek stílustörténeti értelemben vett kettős jellege tűnik fel: jelen vannak a késő román művészet ornamentális hagyományának vonulatai, de meghatározó erővel jelen vannak a korai gótika épületszerkezeti megoldásai is. Figyelembe kell vennünk azoknak a régi vagy új királyi alapítású egyházi központoknak az építkezéseit is,

A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művészettörténeti Intézetének egyetemi tanára (takacs.imre@btk.elte.hu).

amelyek mögött dokumentáltan a király alapítói szándéka, illetve hatékony támogatása áll. Csak néhányat említve: az 1210-es években és a húszas évek első felében zajlik a pannonhalmi ősmonostor legnagyobb mértékű középkori újjáépítése, élén egy olyan agilis szervezővel, mint Uros apát, aki nemcsak Montecassinóval és a Szentszékkal, hanem természetesen a magyar királyi udvarral is a legszorosabb kapcsolatokat ápolta. Elenyésző mennyiségű töredék mellett egy kiemelkedő értékű írott forrás tanúsítja az ugyanekkor megújított aradi prépostság építkezéseinek királynéi támogatását és az azzal kapcsolatos bonyodalmakat. Ezekben az évtizedekben kezdődik meg – és talán a befejezés közelébe is eljut – II. András egyetlen ciszterci alapításának, a topuszkói apátsági templomnak a felépítése. Ezeknél az épületeknél a kezdeményezői és szervezési szerepek kétségkívül a helyi közösségek vezetőinek, apátoknak vagy a prépostnak a kezében voltak, de a királyi tekintély és az uralkodó hatékony segítségével nélkül kevés sikert érhetek volna el. Források hiányában nem tudjuk megítélni, hogy nyújtott-e a király hasonló segítséget az ekkor újjáépülő két fontos székesegyház – Gyulafehérvár és Kalocsa második székesegyházának – munkálataihoz, bár az utóbbi esetében az egyházmegye élén álló királyi sógor személye ezt nagyon is hihetővé teszi.

A II. András kori királyi udvar közvetlen műpártolói, vagy mondjuk inkább úgy, megrendelői tevékenységét az óbudai palota minden bizonynyal még Imre uralkodása idején megkezdett épülete mellett talán még inkább jellemzik azok az alkotások, amelyek esetében az uralkodó vagy közvetlen családtagjainak intenciói meghatározó szerepet játszottak. Ide kell sorolnunk az 1213-ban meggyilkolt Gertrudis királyné pilisi cisztercieknél felállított síremlékét. A legszorosabb értelemben vett udvari megrendelésű tárgyakkal azonban kétségkívül a királyi pecsétek tekintendők. E kis méretű figuratív művek jelentőségét nemcsak rangos rendeltetésük és a használatuk módja garantálja, hanem az is, hogy a lenyomatuk által előállított kép az uralkodó legmagasabb szintű képi reprezentációja, személyének és méltóságának, mondhatni, emblematisz megjelenítése, jelenlétének, hatalmának jelképe. András király trónon eltöltött harminc éve alatt különféle típusvariációkban feltűnően sok készült belőlük: nem számítva a csak töredékről ismert hercegi pecsétjét,¹ hat, lenyomataikból fennmaradt királyi pecsétnyomóról van tudomá-

¹ Veszprémy László: Lovaspecsétek Magyarországon. In: Hegedűs András (szerk.): *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból*. Esztergom, 2000, 13.; Takács Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei. Royal Seals of the Árpád Dynasty*. (Corpus Sigillorum Hungariae Mediaevalis 1.) Budapest, 2012, 106., Kat. 22.

sunk. Ezzel az Árpád-ház időszakában az egy uralkodó által használt pecsétek számát tekintve ő áll az első helyen.² A pecsét sorozat darabjai II. András uralkodási idejének csaknem teljes intervallumát lefedik: a legkorábbiak a trónra lépés évében, 1205-ben készültek, a legkésőbbi 1229-ből való. A sorozat tipológiai jelentőségét jelzi, hogy köztük van az első ismert magyar királyi kettős pecsét és az a híres aranypecsét is, amellyel többek között az 1222. évi úgynevezett Aranybulla-oklevelet megerősítették. Ha ezeket a tárgyakat mint ötvösműveket nézzük – noha nem kétséges, hogy az ország teljes produkciójának csak elenyésző hányadát képviselik –, egyetlen aspektusból teljes képet adnak, mégpedig a korszak udvari életének művészeti karakteréről, a király és közvetlen környezetének ízléséről, művészettel kapcsolatos ideáiról vonhatunk le általuk következtetéseket.

I.

A királyi pecsétek nemcsak a magas számuk és a pecsétcserék történeti körülményei miatt érdekesek számunkra, hanem azért is, mert szembe-tűnően mutatják annak a változásnak az irányát, amely e két és fél évtized alatt II. András udvarában a művészet területén lezajlott. A legkorábbi két királyi pecsét egyik tanulsága az, hogy a bátyja halálát követően trónra lépő II. András, annak ellenére, hogy a kettejük viszonya a legkevésbé sem mondható harmonikusnak, egyáltalán nem szakított az elődje által meghonosított reprezentációs formulákkal. Az első nagypecsét, amely nyilvánvalóan a trónra lépéssel egykorú, bár néhány évvel későbbi lenyomatai ismeretesek, a körirat belső sorában legitimitásformulát tartalmaz (*TERCII BELE REGIS FILII*). A fordulatot egyértelműen az előd, Imre király aranybullájának előoldaláról kölcsönözték. A *maiestas*-kép kompozíciója és a trónus architektúrája – ha leegyszerűsítve is – lényegében szintén Imre király aranypecsétjének királyábrázolását követi (1–2. kép). Ez azért különösen feltűnő, mert az 1202-ből fennmaradt Imre-féle aranypecsét a korábbiakhoz képest teljesen új formákat vezetett be a magyar királyi pecséthasználatba. Könyves Kálmán korától egészen a század utolsó uralkodójáig, Imréig az Árpád-háziak pecsétjeiken trónusként a keresztezett lábú római széktípus, a *faldistorium* ábrázolását alkalmazták. Az említett, 1202. évi aranypecséten ezzel szemben a király díszes háttámlával ellátott, pad alakú trónuson ül, amilyent ettől kezdve

² A pecsétek leírását lásd Takács: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*, i. m., 107–116., Kat. 23–28.

Csukovits Enikő

AZ ARANYBULLÁT ÁTÍRÓ
1351. ÉVI TÖRVÉNY

III. István királyunk és az országgyűlés által meghozott törvények és oklevelek, amelyek a magyar királyság és az országgyűlés közötti jogviszonyt szabályozták. A törvény a királyi hatalom és az országgyűlési jogok közötti elválasztást és egyenlőséget szorgalmazta, és az országgyűlési jogok megerősítését célul tűzte ki. A törvény a királyi hatalom szűkítésére irányult, és az országgyűlési jogok megerősítését szorgalmazta. A törvény a királyi hatalom szűkítésére irányult, és az országgyűlési jogok megerősítését szorgalmazta. A törvény a királyi hatalom szűkítésére irányult, és az országgyűlési jogok megerősítését szorgalmazta.

ORSZÁGGYŰLÉS BUDÁN

I. (Nagy) Lajos magyar király az 1351. esztendő végén országgyűlést tartott Budán. Az eseményt, és különösen Lajos király ott kiadott dekrétumát régóta kiemelkedő jelentőségűnek tekinti a magyar jog- és történettudomány, ugyanakkor meglepően kevés ismerettel rendelkezünk mind magáról az országgyűlésről, mind a dekrétum kiállításának háttéréről. Máig nem tudjuk, pontosan hol, milyen időhatárok közt tartották az országgyűlést, személy szerint kik vettek részt ülésén, és milyen vita előzhette meg a dekrétum írásba foglalását. Még arról a körülményről is, hogy az eseményre Buda városában került sor, és hosszú ideig tartott, egy másik oklevélből, mintegy mellékesen értesülhetünk, mivel egy peres ügy résztvevője emiatt Szent Márton oktávjától több mint huszonegy napig kényszerült várakozni.¹ November 18-án tehát már zajlott az országgyűlés. Későbbi analógiák alapján tudjuk, hogy az év bármelyik időszakára hirdethettek gyűlést, de előszeretettel választották e célra a bírósági határnapokat. Vajon Szent Mihály nyolcadára, azaz október 6-ra hívták össze a tanácskozás résztvevőit? Nem tudjuk. A király augusztusban még Litvániában hadakozott, ahonnan csak szeptember közepére tért haza.² A későbbi országgyűlések gyakorlata alapján azt is tudjuk, hogy a meghívókat legalább egy hónappal a megnyitás előtt ki szokták küldeni, hogy a résztvevők az ország távoli vidékeiről is időben megér-

A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója.

¹ 1351. december 11.: Ab eiusdem octavis festi Beati Martini confessoris propter occupationem negotii congregationis regalis, hic Budae toti regno facte, viginti quatuor diebus continuis expertante. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 4194., lásd még *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. Budapest, 1976 (a továbbiakban: DRH 1301–1457), 124.

² A hadjáratról részletesen tudósít: *Chronicon Dubnicense*. (Historiae Hungaricae fontes domestici. I. Scriptores. III.) Ed. M[atthias] Florianus. Quinque-Ecclesiis, 1884, 160–163.

kezzenek; e szokás szerint inkább Szent Márton nyolcadára hívhatták össze a résztvevőket, s az említett forrás szerint az emiatt időrabló vára-kozáásra kényszerülő pereskedők épp az első napba futottak bele.³

A dátumhoz hasonlóan nehéz megállapítani a több héten át tartó gyűlézés pontos helyszínét is, s ehhez konkrét adatok hiányában ismét analógiák felé kell fordulnunk. Ahogy Pálosfalvi Tamás is megállapította, „a politikai szempontból legfontosabb országgyűléseket már 1301 előtt is Budán vagy Pesten tartották, vagyis az ország legközpontibb helyén”.⁴ A kialakult szokással az Anjouk sem szakítottak. 1308-ban a „főpapok, bárók, nemesek és más neves személyek általános tanácskozását” Pesten, a domonkos kolostorban tartották. A gyűlés jegyzőkönyve szerint az ugyancsak Szent Márton oktavájára összehívott eseményen nagy sokaság vett részt, a megjelentek egy része – így a pápai követ, Gentilis bíboros és udvartartása, valamint számos báró – a budai felső várban tartózkodott, mások a pesti Duna-parton, a várral átellenben állomásoztak. Miután I. Károly király, a követ és velük együtt a budai oldalon megszálló preláthusok és bárók csónakon átkeltek, a kolostornál hatalmas tömeg, a résztvevőkön túl „számos polgár és idegen” csődült össze.⁵ Egy évvel később, 1309 nyarán Károly király második koronázását Budán, Szűz Mária egyházában, ma ismert nevén a Mátyás-templomban tartották,⁶ késő középkori források szerint viszont amennyiben egy országgyűlésre Budán került sor, annak a budai ferences kolostor adott helyet; egy 1496. évi forrás a kolostort egyenesen úgy említette, ahol „Magyarország nemesei és előkelői” gyűléseket szoktak tartani.⁷

1351-ben Lajos király az udvarát is Budán tartotta. Apja ugyan 1323-tól Visegrádon rendezkedett be, s uralkodása első éveiben még Lajosnak is Visegrádon volt a székhelye, de 1347-ben hirtelen Budára költözött,

³ A középkori magyar országgyűlések korszerű, széles körű forrásfeltáráson alapuló feldolgozása a közelmúltban jelent meg, lásd Pálosfalvi Tamás: *A középkori magyar országgyűlések*. In: Fazekas István – Gebei Sándor – Pálosfalvi Tamás: *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig* (A magyar országgyűlések története). Budapest, 2020, 9–176., az országgyűlések időpontjára uo. 47. skk.

⁴ Uo., 39.

⁵ *Acta legationis cardinalis Gentilis. Gentilis bibornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311.* (Monumenta Vaticana. Vatikáni magyar okirattár I/2.) Budapest, 2000,² 115–119., fordítását lásd *Károly Róbert emlékezete*. A szöveganyagot válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kristó Gyula és Makk Ferenc. Budapest, 1988 (a továbbiakban: KRE), 79–81.

⁶ *Acta legationis cardinalis Gentilis*, i. m., 304–306.; KRE 82–84.

⁷ Pálosfalvi: *A középkori magyar országgyűlések*, i. m., 45.

ahol 1355-ig maradt.⁸ Rezidenciáját apja egykori kúriájában, a budai *Kammerhofban* rendezte be,⁹ melynek épülettömbje a város északi oldalán, a városfalon belül helyezkedett el. Nápolyi hadjáratai idején öccse, István herceg új helyen, a város déli végében vetette meg a későbbi királyi palotaegyüttes alapjait; a Szent János ferences kolostor ennek szomszédságában, a jelenlegi miniszterelnökségi épülettömb helyén állt. Lajos országgyűlésének tanácskozásaira feltehetőleg jórészt itt, a szűkebb körű megbeszélésekre inkább a *Kammerhofban* kerülhetett sor. Szinte biztos, hogy a megjelentek többsége csak a budai városfalon kívül juthatott szálláshoz, így az országgyűlés Budán kívül, a külvárosokban, sőt, a túlparti Pesten is érezte hatását.

Immár közelebb jutva a helyszín és időpont pontosításához, illő megismerkedni az országgyűlés résztvevőivel is. A főszereplő, Lajos király a gyűlés idején huszonöt esztendő volt, de már közel tízévesen uralkodás állt mögötte. A tanácskozáson megjelent – Lajos dekrétumának szavai szerint – „országunk báróinak, nemkülönben előkelőinek, valamint nemeseinek a gyülekezete” (*baronum necnon procerum et nobilium regni nostri cetus et universitatis ydemptitas nostrum regium*),¹⁰ hogy azonban személy szerint kik voltak jelen, arra nincs adat. Vélhetőleg megjelent a dekrétum végén olvasható méltóságsorban szereplő bárók zöme, s feltehetően jelen voltak a püspöki kar tagjai is, noha a dekrétum kiállítását kérelmezők felsorolásából látványosan hiányoznak.¹¹ Hogy az „ország nemesei” kitétel pontosan kiket takar, végképp ismeretlen számunkra, annyit azonban feltételezhetünk, hogy esetükben nem tömeges jelenlétről, hanem megyei követekről volt szó, s a megyebeli nemességet a helyi elitből kikerülő követek képviselték.

Az 1351. évi országgyűlésről tehát továbbra is meglehetősen hiányosak az ismereteink. Mi tette mégis korszakokon átívelő jelentőségű esemény-

⁸ Enikő Spekner: Sedi reali nell'Ungheria dell'età angioina. In: *L'Ungheria angioina*. A cura di Enikő Csukovits. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Studia 3.) Roma, 2013, 254–263. A költözésre magyarázatot adhat egy 1345-ből fennmaradt oklevélszöveg, amely egy visegrádi tűzvészről tanúskodik, lásd Tringli István: Pest megye a késő középkorban. In: Zsoldos Attila (szerk.): *Pest megye monográfiája*. I/2. Budapest, 2001, 76.

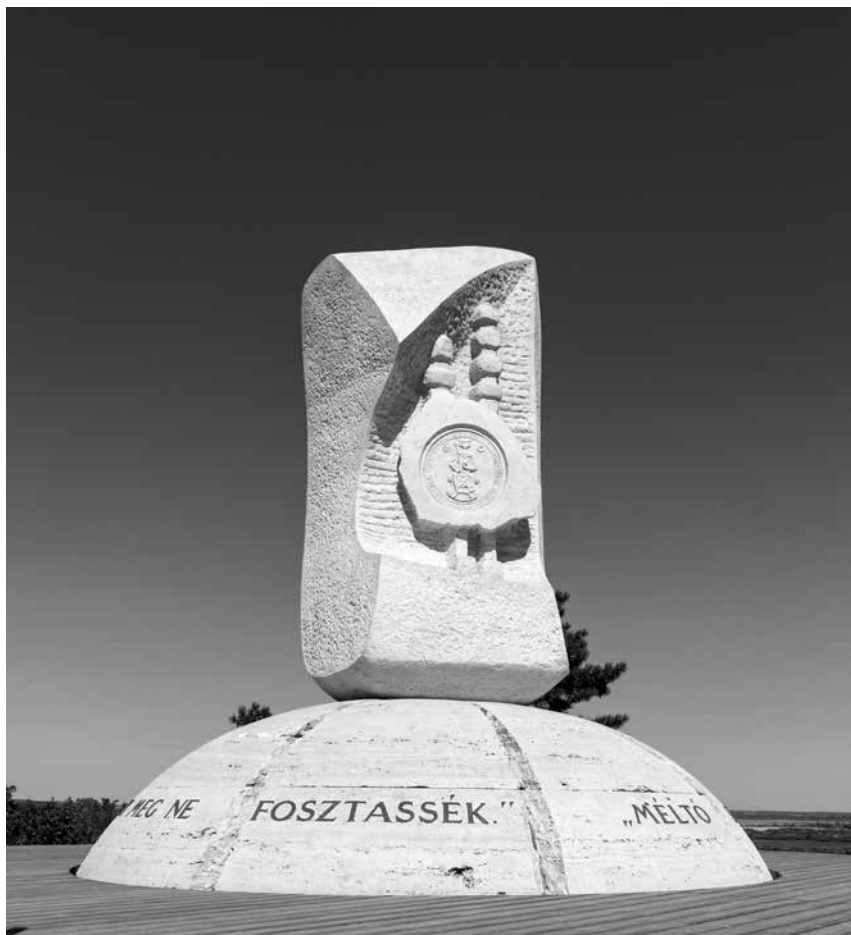
⁹ Az épület történetének áttekintését lásd Végh András: *Buda város középkori helyrajza*. I–II. (Monumenta historica Budapestinensia XV.) Budapest, 2006. I. 269–272.

¹⁰ DRH 1301–1457, 128.

¹¹ A főpapok hiányára lásd Kubinyi András: I. Lajos király és kora. In: *Művészet I. Lajos korában 1342–1382*. Budapest, 1982, 24.; Lajos bárói karára lásd Csukovits Enikő: Az Anjou elit új generációi. In: Uő (szerk.): *Az Anjou-kor hatalmi elitje*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 2020, 109–131. Az Anjou-kor főpapságára lásd Ráczy György: *Az egyházi elit változásai*. Uo., 133–162.

Cieger András

FEJEZETEK AZ ARANYBULLA MODERN KORI EMLÉKEZETTÖRTÉNETÉBŐL

Az alábbiakban egy 1222-ben kiadott, de eredeti alakjában valójában évszázadok óta már nem is létező jogi dokumentumnak a nemzeti emlékezetben betöltött szerepével kívánunk foglalkozni. Ezen oklevél ugyanis is kitüntetett emlékezeti helyként igen változatos jelentéstartalmakat és értelmezéseket sűrít magába. Éppen ezért tanulmányunkban nem vállalkozhatunk az utóbbi bő kétszáz év részletező áttekintésére, csupán a főbb emlékezeti problémák és értelmezési rétegek – hangsúlyozottan nem kronologikus rendben haladó – elkülönítésére teszünk kísérletet. A kérdés feltárását bizonyos mértékig nehezíti, hogy napjainkban is több történettudományi elemzés jelenik meg az oklevél nyolcszáz éves múltjával kapcsolatban, ám a szűkös forrásadottságok nem teszik lehetővé a szabadságlevél kontextusának (például keletkezése nemzetközi összefüggéseinek és a későbbi hatástörténetnek) a teljes körű feltárását. Ha ehhez hozzávesszük, hogy az Aranybulla teljes szövege alig néhány hónapig volt érvényben, sőt 1231-ben egyes pontokat töröltek belőle, a 14. század folyamán pedig elveszett az utolsó is az eredetileg hét példányban készült dokumentumból, így nem lehetünk egészen biztosak abban, hogy hogyan is szólt pontosan az oklevél, nem is beszélve az eltérő fordításokról, akkor jól érzékelhetővé válik, hogy koránt sincs könnyű helyzetben az, aki tájékozódni szeretne az Aranybulla „helyes” értelmezéséről. Ugyanakkor a szóban forgó oklevélnek a nemzeti emlékezetben játszott szerepét éppen ezek a sajátosságok teszik különösen izgalmas elemzési témává.¹

A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (cieger.andras@abtk.hu).

¹ Az itt olvasható elemzés egy korábbi írásom jelentősen kibővített változata, vö. Cieger András: A pecsét sok oldala. Az Aranybulla mint emlékezeti hely. In: Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor (szerk.): *Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára.*

EZERÉVES ALKOTMÁNYOSSÁG

Meglehetősen homályos az oklevél sorsa a kiadást követő első évszázadban. Az Aranybullával foglalkozó munkák rendszerint 1351-nél veszik fel ismét története fonalát, amikor I. (Nagy) Lajos király saját dekrétumába beemelte az Aranybulla eredeti szövegét (egy ponton, az ősiség törvényével módosítva). A 13. század egymástól elkülönülő kiváltságos csoportjainak privilégiumait rögzítő Aranybulla azonban bő száz év elteltével az „egy és ugyanazon szabadság” elvének kimondása révén a magyar nemesség egészének „alkotmányává” értelmeződött át (lásd az 1351. évi törvény 11. pontját). A rendi dualizmus keretei között ez egyet jelentett a politikai közösség jogainak védelmével, így ezen oklevelek Magyarország sarkalatos törvényét képezték, és a bennük foglaltak megtartására a koronázások során az új uralkodónak szertartásosan meg kellett esküdnie (kivéve az ellenállási záradékot 1687 után). Így tett 1916-ban az utolsó magyar király, IV. Károly is.

Az eszmetörténeti kutatások szerint a 18. század végének alkotmányos küzdelmei során válik a magyar közélet meghatározó beszédmódjává az ősi alkotmányosságra való hivatkozás, melynek egyik fontos elemét képezte az Aranybulla tisztelete. Az említett érvelés szerint létezik egy olyan, nemzedékről nemzedékre hagyományozott ősi jogi és politikai szokásrendszer, amely kirajzolja az ország egységesen és töretlenül fejlődő kilencszáz, majd ezeréves íratlan alkotmányát. Ez az alkotmányos fejlődés pedig lényegében megegyezik a nemzet (akkor még csak a kormányzásban részt vevő nemesség) történelmével. Az alkotmányos szokások, jogok és kiváltságok védelme, illetve csorbítatlan megőrzése tehát kötelesség, a nemzeti lét alapfeltétele. Ráadásul mindez a Habsburg királyok uralkodása alatt egyben a nemzeti függetlenség deklarációjaként is értelmeződött. Mélyen rögzült egy (ön)kép, amely szerint az államalkotó magyarságot a szabadságért vívott szakadatlan harcai során erős közjogi hagyományok és alkotmányos büszkeség jellemzik.² Ezen, ma még részleteiben feltáratlan, összetett identitásfolyamatok eredményeként az Aranybulla egyaránt magába sűríti az alkotmányosság, a joguralom, a szabadság és a függetlenség fogalmait (sőt, további értelmezéseket is, melyeket tanulmányunk későbbi részében igyekszünk felvillantani).

Budapest, 2010, 403–413. Köszönöm Bácsatyai Dánielnek és Gángó Gábornak, hogy tanácsaikkal, megjegyzéseikkel segítettek munkám elkészítését.

² E gondolatmenetet részletesebben lásd Cieger András: Alkotmányosság és nemzeti identitás – a magyar történelem kontextusában. In: Uő (szerk.): *Kötőörök. Az identitás történetének térbeli keretei*. Budapest, 2009, 47–86.

A reformkori történelemtankönyvek Aranybullával foglalkozó bekezdései például látványos jelentésváltozáson mentek keresztül. A szóban forgó oklevélről ugyanis a korszak elején a nemesi kiváltságok dekrétumaként, később egyre inkább a nemzeti szabadságok első írásos bizonyítékaként, majd pedig egyenesen az ország alaptörvényeként írtak.³ Éppen ezért okozhatott nagy riadalmat az abszolutista osztrák kormányzatban, amikor egy pillanatra úgy tűnt, hogy Fejér György megtalálta az Aranybulla eredeti példányát az esztergomi érseki levéltárban 1828-ban. Mire kiderült, hogy „csak” egy 1318. évi másolatról van szó, a kormányzervek rémületére már tudósítások adtak hírt arról a tervről, miszerint az alkotmányos szabadságot rögzítő oklevél egy-egy litografált példányát minden vármegyébe el fogják juttatni.⁴ 1836-ban ugyancsak az röppent fel a sajtóban, hogy Békés megye egyik családi levéltárában rábukkantak az eredeti oklevélre.⁵

Minden bizonnyal ezért váltott ki komoly politikusi és tudósi felháborodást, amikor Mircse János forráskutató 1869-ben azt állította, hogy valójában nem is létezett az 1222-ben kiadott Aranybulla, különben legalább egy példánya a pápai levéltárban, Rómában fellelhető lenne, ahogy arról a szöveg szerint II. András rendelkezett. A Magyar Tudományos Akadémia történettudományi osztálya szinte azonnal vitaülést rendezett a kérdésről, ahol Knauz Nándor hosszan bizonyította a dekrétum egykori létezését.⁶

Az Aranybulla sarkalatos törvényi helyzetét jól jelzi, hogy a 19. század második felében erre a középkori oklevélre vezették vissza különféle közjogi intézmények múltját, és a latin szavakban fedezték fel több modern alkotmányos elv forrását. Ennek alátámasztására elegendő fellapozni Ferdinandy Gejza Aranybulláról írott és a Magyar Tudományos Akadémia által díjjal jutalmazott közjogi munkáját. A jogtudós vélekedése szerint a II. András dekrétumában található jogelvek áthatották a későbbi évszázadok közjogi gondolkodását, „és így a bulla azon szegletkő, melyre a magyar alkotmány büszke épülete ma is támaszkodik”. A legutolsó alkotmányos átalakítás, az 1848. áprilisi törvények sem kérdőjelezték

³ Lajtai L. László: „Magyar nemzet vagyok”. *Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek nemzetdiskurzusa*. Budapest, 2013, 490–495.

⁴ Kumorovitz L. Bernát: Fejér György „felfedezi” az Aranybulla „eredeti” példányát. *Magyar Könyvszemle* 84. (1968) 1. 65–70.

⁵ Toldy Ferenc egy grófhhoz, Buda, 1839. június 8. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (a továbbiakban: MTA KIK) RAL 172/1839.

⁶ Knauz Nándor: *II. Endre szabadságleveli*. (Értekezések a történeti tudományok köréből I/10.). Pest, 1869.

1222 áprilisának közepén II. András király kibocsátotta törvényét, melyet az okmány hitelét bizonyító fémpecsétre utalva Aranybulla néven ismer az utókor. Az Aranybulla a korszak legfontosabb dokumentumainak egyike, mely nélkülözhetetlen segítséget nyújt II. András reformjainak megértéséhez. Nem kevésbé izgalmas az Aranybulla utóélete, amelynek évszázadai során a király és alattvalói kapcsolatát átfogóan szabályozó törvényt az alkotmány nélküli alkotmányosság alapdokumentumává formálta a történeti emlékezet.

Az Országgyűlés Hivatalának Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága a Magyar Tudományos Akadémiával közösen 2022. október 26-án konferenciát szervezett az Aranybulla kiadásának 800. évfordulójára. A tudományos ülés előadói bemutatták az Aranybulla 800 éves útját 1222 politikai válságától a törvény 14. századi megerősítésén át az újkor közjogi irodalmába való beépüléséig és a 20. századi emlékezetpolitikában betöltött szerepéig, nem feledkezve meg az Aranybulla korának és utóéletének olyan részleteiről sem, melyek maguk is gazdagítják a törvényről ma alkotható képet. Az elhangzott előadások szerkesztett tanulmányai olvashatók kötetünkben.

A konferencia előadói Bárány Attila, Béli Gábor, Cieger András, Csukovits Enikő, Horváth Attila, Szovák Kornél, Takács Imre, Thoroczkay Gábor, Tóth Valéria, Weisz Boglárka és Zsoldos Attila voltak. A konferencia fővédnöke Kövér László, az Országgyűlés elnöke volt.

